

Юлія Коруняк

Англомовна поетична Шевченкіана у рецепції Михайлини Коцюбинської

Стаття присвячена дослідженню рецепції англомовних перекладів поетичної спадщини Т. Шевченка літературознавцем М. Коцюбинською. Розглянуто літературно-критичну позицію М. Коцюбинської щодо наукового осмислення англомовних перекладів Шевченкового слова та наукові судження й висновки дослідниці щодо цього питання.

The reception of English translations of Taras Shevchenko's poetic heritage by literary scholar Mykhailyna Kotsyubynska is deared up in the article. It is investigated the literary-critical position of Mykhailyna Kotsyubynska relatively to scientific understanding of English Shevchenko's translations and scientific judgments and conclusions on this issue.

Літературно-критична рецепція англомовних перекладів поетичної спадщини Тараса Шевченка є досить значною. До цієї проблеми зверталось не одне покоління дослідників. У контексті сприйняття в Україні літературного доробку великого Кобзаря в англомовному звучанні серед немалої кількості дослідників, на нашу думку, найбільш вагомий внесок зробили Богдан-Ігор Антонич, Роксолана Зорівчак, Анна Косів та ін.

Проте наукове осягнення феномену художньої спадщини Шевченка у перекладах англійських письменників не було б цілісним без ґрунтовного його осмислення та рецепції видатним літературним критиком, літературознавцем, перекладачем Михайлиною Хомівною Коцюбинською. Наукова спадщина вченої у галузі українського шевченкознавства надзвичайно багата, має широкоохоплювальний та багатоаспектний характер, включає наукове осмислення значного масиву художніх текстів автора.

Спроба систематизації англомовних перекладів Шевченкового слова, започаткована статтею М. Коцюбинської «Шевченко в англійських перекладах», є однією з перших в українському критичному дискурсі. Попри те, що дане дослідження є зразком раннього періоду літературно-критичної діяльності (М. Коцюбинська виступала із згаданою доповіддю на Шевченківській конференції Інституту літератури, будучи студенткою п'ятого курсу), можемо стверджувати, що англомовна перекладна творчість Т. Шевченка досліджена авторкою як організована художня цілість з урахуванням різних перекладацьких методів письменників. Студія, написана у 50-х роках минулого століття, мала великий успіх. Недаремно авторка пригадує у «Книзі споминів», як літературознавець Дмитро Косарик після доповіді кинувся до трибуни, вирвав по дорозі з вазону квітучу примулу і урочисто вручив їй [4, с. 26]. Цей факт, безумовно, свідчить про потужний науковий потенціал дослідниці ще у зовсім молодому віці.

Ведучи мову про літературно-критичну творчість М. Коцюбинської, присвячену англомовним перекладам Т. Шевченка, варто ще раз наголосити, що це був початковий етап науково-критичної роботи вченої та становлення її як молодого критика. Цей період наукової діяльності М. Коцюбинської є особливим насамперед з погляду історичного часу. Адже дослідниця працювала в добу досить жорсткого

ідеологічного тиску, недооцінки ролі особистості в історії, в умовах цензури та чіткої обумовленості тематики дослідження. Саме тому розвідки цього часу частково спрямовані у руслі соцреалізму як єдино можливого методу художньої творчості на теренах Радянського Союзу. Звичайно, ми не можемо говорити про абсолютну «радянську» інтерпретацію творчості Т. Шевченка чи зведення її до єдиної соцреалістичної «ноти», можемо лише спостерігати певне дотримання меж, визначених політикою партії, що жодним чином не позначилося на науковій цінності матеріалу. На нашу думку, попри загальні несприятливі умови, авторка своїм дослідженням зуміла привнести в українську літературну критику свіжу, незаангажовану думку.

Матеріали англійської Шевченкіани, на думку М. Коцюбинської, мають неоднакову історико-літературну вартість, тож вона здійснила їх ґрунтовний аналіз, критично оцінивши у хронологічній послідовності англомовні поетичні переклади Т. Шевченка. Рецепція англомовного матеріалу здійснюється вченою за основними критеріями, що є фундаментальним для багатовікової традиції вивчення явища «художнього перекладу», зокрема:

– органічне злиття з оригіналом та проникнення в ідейний зміст твору;

– збереження ритміки оригіналу.

Пропонуємо ознайомитися з літературно-критичною позицією М. Коцюбинської щодо наукового осмислення англомовної спадщини Т. Шевченка. Розглянемо наукові судження та висновки вченої щодо цього питання відповідно до виокремлених критеріїв.

Першим і найвагомим критерієм рецепції англомовного Шевченка у творчості М. Коцюбинської є органічне злиття перекладу з оригіналом. У теорії та практиці художнього перекладу загальновідомо, що для перекладача надзвичайно важливим є прагнення засобами однієї мови максимально адекватно передати зміст, гармонію усього вірша. Тому визначальними вимогами до художнього перекладу у розумінні дослідниці є максимально уважне ставлення до першотвору та відтворення його в перекладі в єдності змісту і форми. Небезпідставно неперевершений перекладач і глибокий теоретик перекладацької справи М. Рильський підкреслював, що перекладач повинен у кожного великого поета знайти творчу доміную – те найхарактерніше, найсуттєвіше, що властиве тільки його творчості.

«Передати іронію Генріха Гейне і Анатолія Франса, гнівний пафос Тараса Шевченка і Миколи Некрасова, сарказм Володимира Маяковського і т. д. Щоб досягти цього, перекладач повинен мати якусь спорідненість з автором оригіналу, бути творцем, що відбирав собі оригінал для перекладу» [7, с. 67].

Така концепція перекладу передбачає відтворення в іншій мові усієї системи твору-оригіналу, збереження його образів, його духу. М. Коцюбинська як прихильниця якомога більшої відповідності тексту-оригіналу та його перекладу зазначає: «Нелегко перекладати Шевченка на іноземну мову. Нелегко передати своєрідні образи поета, органічно зв'язані з народною творчістю..., а головне – передати все багатство змісту творів Шевченка. Для цього недостатньо просто добре знати українську та англійську мови. Треба бути не тільки поетом, а й аналітиком, проникнути в глибину світогляду автора, вірно відчувати дух його творчості» [5, с. 5–6].

Відомо, що переклад поетичних творів Т. Шевченка англійською мовою натрапляє на чималі труднощі, пов'язані із стосунками між українською та англійською мовами як різноструктурними, неблизькоспорідненими, дистантними, бо, чим віддаленіші мови за особливостями своєї будови, тим більшими бувають утрати в перекладі художнього твору. Проте розуміючи суть перекладу в якомога точному передаванні існуючої інформації, М. Коцюбинська ні в якому разі не наполягає на дослівній передачі змісту. Основною умовою продуктивності та успішності перекладу авторка визначає не тільки передачу існуючої інформації, а й створення нового твору мистецтва.

Аналіз англійських перекладів творів Т. Шевченка М. Коцюбинська розпочинає з праць Вільяма Річарда Морфіла (відомого англійського славіста). Авторка визнає, що при всій шанобі до українського поета, Морфіл все ж таки був далекий від глибокого розуміння Шевченка. «Морфіл вузько розуміє народність Шевченка. Він весь час підкреслює, що культура і цивілізація не торкнулися поета, і це добре» [5; 7].

Серед англійських перекладів творів Т. Шевченка М. Коцюбинська виокремлює перекладацьку творчість Персі Поля Селвера. П. Селвер – англійський перекладознавець, фразеограф, перекладач. Він переклав «Заповіт», «Огні горять, музика грає...», «Якби ви знали, паничі...» (перші 42 рядки), «І небо невмите, і заспані хвилі...». Середніми за якістю називає дослідниця Селверові переклади, оскільки вони не передають сили Шевченкового вислову та не справляють враження цілісності. «Селвер сумлінно передає зміст віршів Шевченка, але не вміє створити засобами англійської мови переконливих образів, що відповідали б оригіналові» [6, с. 314].

Якісно вищий рівень художньої еквівалентності перекладу поетичного доробку Шевченка М. Коцюбинська вбачає у перекладацькому матеріалі англійської письменниці початку ХХ століття Етель

Ліліан Войнич. Вона, на думку авторки, намагалася і не безуспішно передати дух оригіналу, не забуваючи про деталі. Письменниця опублікувала у власному перекладі 156 Шевченкових рядків. Кращі серед перекладів: «Минають дні» («From Day to Day»), уривок з «Княжни» «Зоре моя вечірняя» («Only Friend»), «Заповіт» («Gig my Grave»), «Понад полем іде» («The reaper»), «Мені однаково» («I care not»), «Минули літа молодії» («Winter»). Дослідниця слушно переконує читача, що особливо вдаються Е. Войнич інтимно-ліричні твори, зокрема поезія «Минули літа молодії» («Winter»), у якій письменниця зберегла багатство змісту і своєрідність стилю першотворів. Та показовим щодо глибокого проникнення у зміст образів Шевченка, художнього злиття з ним М. Коцюбинська вважає переклад уривка з «Княжни». На думку дослідниці, перекладач, витворюючи синтетичний літературний образ, дещо переосмислює деякі образи Шевченка, заміняє конкретні – метафоричними:

Як сон-трава при долині	How the magic flowers open
Вночі розцвітає	In the moonbeam's touch
	(Як розкриваються чарівні квіти при дотику місячного проміння)
Аж по воді розіслала	How her green boughs
Зелені віти	Kiss the water
	(Як її зелені віти цілують воду.)
	[6, с. 313]

На переконання дослідниці, у даному випадку таке переосмислення не вадить художній цілісності перекладу, а навпаки сприяє зближенню з оригіналом.

Вартий уваги й ґрунтовний аналіз вченої творчого доробку відомого англійського письменника Джека Ліндсея. «Письменник, критик, перекладач, Дж. Ліндсей, вивчаючи сильні постаті в історії літератури («poets of stubborn integrity» – «поетів впертої цілісності»), захопився у 30-х рр. Т. Шевченком як надзвичайно самобутнім майстром слова і пензля», – зазначає літературознавець Р. Зорівчак [3, с. 12]. Переклади (6 поезій) включали: «Заповіт», «Якби ви знали, паничі...», «Сон» («На панщині пшеницю жала...»), «Садок вишневий коло хати...», «І золотої й дорогої...», «Ой діброва – темний гаю...». М. Коцюбинська характеризує переклади як змістовно точні, революційно пристрасні. Найбільш вдалим з цього приводу, на думку авторки, є поезія «Якби ви знали, паничі...».

А може й те ще... ні, не знаю,	Maybe there is more. No, I can't say...
А так здається... сам еси...	Only it seems to me that rather
(Бо без твоєї, боже, волі	(Since by your will, your God, alone,
Ми б не нудились в раї голі).	In thus our ragged heaven we groan).
А може й сам на небеси	Maybe how you yourself, our father
Сміється, батечку, над нами	Sit in the skies and mock us folk
Та може радишся з панами,	Plotting with masters to fit the yoke
Як править миром.	And rule the world [6, с. 315].

Разом з тим авторка зазначає, що у перекладах Ліндсея відверто відчувається, що автор не знав української мови і не перекладав з оригіналу. «Ліндсей працював з підрядковим текстом, і це не могло не позначитися на перекладах. Він почуває себе чужим у живій стихії української мови, і це зв'яже його» [5, с. 13].

У рамках означеного питання увагу дослідниці привернули також переклади поезій Шевченка, здійснені американськими письменниками, зокрема Флоренс Ляйфсей, Персіваль Канді, Колмен, Една Андервуд. М. Коцюбинська схильна вважати, що вище згадані переклади не надто близькі до оригіналу і переконливо відносять їх до авторських інтерпретацій та вільних переспівів.

Найвищий ступінь наближення перекладу до оригіналу зі збереженням цілісності відтворенням ідейного змісту оригіналу притаманне, на думку М. Коцюбинської, україномовним перекладачам Шевченка. У цьому контексті одне з визначних місць у перекладацькій Шевченкіані посідає виходець з української імміграції Іван Федорович Вив'юрський, відомий у літературі як Джон Вір. Переклади Віра дослідниці називає найбільш повними і художньо досконалими. Незважаючи на значну неподібність англійської та української мов, у переважній більшості перекладів Джону Віру вдалося віднайти бажаний семантичний та образний відповідник, передати напругу Шевченкового слова. «Вірші Шевченка у перекладі Віра звучать по-шевченківськи». Так лаконічно та влучно М. Коцюбинська сформулювала свою критичну думку щодо перекладацької майстерності Дж. Віра. Абсолютне збереження внутрішнього характеру вірша авторка вбачає в уривку з перекладу «Минають дні»:

Where art thou, Fate? Where art thou, Fate?
I have no fate at all.
If you begrudge good fortune, Lord,
Let evil fate befall.
Don't let me walk about asleep,
A dead heart in my breast,
And roll about a rotten log,
A hindrance to the rest [5, с. 25].

Здійснивши аналіз цілої низки перекладів Віра, вчена стверджує, що секрет успіху у тонкому відчутті усіх особливостей мови Шевченка «зі збереженням її схвильованості, емоційної переривчастості та численних перенесень» [5; 27].

Тож М. Коцюбинська на матеріалі англійських перекладів простежує різний ступінь значеннєвої близькості до оригіналу поетичних творів Т. Шевченка. Перекладачі по-різному досягали збереження змісту оригіналу під час перекладу, але у кожному окремому перекладі здійснювалось це у різний спосіб, часто засобами перевтілення. А перевтілюватися легше, коли світогляди автора та перекладача – близькі. Саме тому серед найкращих перекладачів Т. Шевченка М. Коцюбинська називає Е. Войнич та Дж. Віра.

Безумовно, концепція перекладу передбачає відтворення в іншій мові усієї системи твору-оригіналу, збереження його образів та духу. Проте не менш

важливим для художнього перекладу є збереження ритму твору-оригіналу. Тому другий та не менш важливий критерій, який виділяє М. Коцюбинська – це *збереження ритміки оригіналу*.

Надзвичайно уважно ставиться дослідниці художніх англійських текстів до збереження віршованої структури, метра, ритму. Цей підхід був творчим кредо видатного українського поета-перекладача Бориса Тена, який зазначав: «Я в першу чергу намагаюся зберегти ритм оригіналу. У моїй перекладацькій практиці це стало законом. Оригінал твору і переклад його обов'язково мусять бути еквіритмічними» [2, с. 484]. Такого ж принципу дотримувалась і М. Коцюбинська. На переконання вченої, принцип еквіритмічності, тобто збереження ритміки твору-оригіналу, цілком витримується в перекладах Войнич. Авторка наводить приклад уривок «Зоре моя вечірняя». Звичайно, абсолютно точної відповідності в цьому аспекті Войнич досягти не вдається, однак письменниця, враховуючи смислові та естетичні якості оригіналу, усе ж таки «зберігає ритмічне звучання оригіналу» [5, с. 12].

Не передають точного ритмічного малюнку творів Шевченка, на думку М. Коцюбинської, і переклади Ліндсея. У порушенні принципу еквілінеарності (від лат. *aequus* – рівний та *Linea* – лінія, рядок), звинувачує дослідниці перекладача. «Не відчуваючи українського звучання віршів, Ліндсей у деяких перекладах надмірно подовжує рядок, що великою мірою віддаляє звучання перекладу від ритміки оригіналу і заважає легкості і граціозності вірша» [6; 315]. Особливо це помітно, – вважає М. Коцюбинська у вірші «Заповіт»:

Bury me deep, but yourselves rise up
And break your chains in glee!
And with the oppressors evil blood
Sprinkle liberty
And when that great new family's born,
The family of the free,
O, have a kindly and peaceful word
With which to remember me [6, с. 316].

Попри те, що переклад відзначається змістовною точністю, авторка нарікає на абсолютній неорганізованості ритму (особливо перших двох рядків) та неадекватності ритміки оригіналу й перекладу.

Низку ритмічних порушень простежує дослідниці у перекладах відомого американського письменника О. Хантера. Перекладам Хантера властиве чітке відтворення змісту зі збереженням авторської думки. Проте письменник навмисне порушує структурно-ритмічні особливості оригіналу. У передмові до збірки «The Kobzar of the Ukraine Being selected Poems of Taras Shevchenko» Хантер пише: «Шевченків дух був занадто незалежний, щоб обмежувати себе вузькими рамками метру і ритму» [1, с. 5]. Дослідниці переконливо доводить, що перекладач не тільки не адекватно відтворює ритмомелодіку оригіналу, а й почасти ігнорує його ритм, змінюючи розмір вірша там, де у Шевченка цього немає. Наприклад, у «Наймичці»:

Та ввечері й охрестили,	And even they christen him
І Марком назвали.	And Mark is the name of him.
Росте Марко: старі мої	So Mark grows
Не знають, де діти.	And so it goes [6, с. 318].

Дослідниця, аналізуючи перекладацький матеріал Хантера наголошує на ритмічній невпорядкованості чи, радше, стихійності, що заважає правильному сприйманню вірша та зменшує художню цінність перекладів.

Найбільш еквіритмічно досконалими вважає М. Коцюбинська переклади Джона Віра. На переконання вченої, перекладацька майстерність Віра щодо ритміки якісно відрізняється від Ліндсея та Хантера. Авторка зазначає, що Вір намагається зберегти розмір вірша Шевченка й підбирає слова так, щоб при вимові кількість складів рядка перекладу відповідала оригіналові. На підтвердження цього авторка подає розгорнутий аналіз ритмічної структури уривка з «Кавказу». Авторка наголошує на гнучкій зміні ритмів та синтезі змістовного й ритмічного.

Отже, М. Коцюбинська у перекладацькому арсеналі англійських інтерпретаторів Шевченка відзначила різні засоби наслідування ритміки поезій великого Кобзаря, що по-різному наближає переклади до своєї і неповторної ритміки оригіналу.

Підводячи підсумки аналізу сприйняття творчості Шевченка у англійському світі, М. Коцюбинська

підкреслює, що надзвичайно важливим завданням перекладача є збереження національної специфіки першотвору. Розмірковуючи над головними концептами вдалого літературного перекладу поезії Т. Шевченка, вчена звертає увагу на основні чинники, що зумовлюють своєрідність даної поезії та впливають на специфіку її адекватної передачі засобами англійської мови, зокрема органічне злиття з оригіналом та збереження ритміки оригіналу. У зв'язку з цим дослідниця, подаючи характеристику найвагоміших перекладів Шевченкового поетичного слова англійською мовою, виокремлює високомистецькі переклади Джона Віра та Етель Войнич, які сприймаються як повноцінні художні твори та повністю відтворюють красу Шевченкового слова.

1. Kobzar of the Ukraine: Being select poems of Taras Shevchenko / done into Engl. verse with biogr. fragments A. J. Hunter. – Teulon, Manitoba, 1922. 2. Жадань і задумів неспокій: З творчої спадщини Бориса Тена (вірші, переклади, статті, листи, спогади) / Упоряд.: А. Ф. Журавський, К. В. Ленець. – К.: Рад. письменник, 1988. – 550 с. 3. Зорівчак Р. Сприйняття особистості та творчості Тараса Шевченка у Великій Британії / Р. Зорівчак // Всесвіт. – Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2011. – № 3–4. – С. 211–215. 4. Коцюбинська М. Книга споминів / Михайлина Коцюбинська. – Х.: Акта, 2006. – 288 с. 5. Коцюбинська М. Поезії Т. Г. Шевченка в англійських перекладах / М. Коцюбинська // Твори Тараса Григоровича Шевченка в перекладах на західні мови (Зб. ст.). – К., 1958. – С. 5–31. 6. Коцюбинська М. Шевченко в англійських перекладах / М. Коцюбинська // Зб. пр. 4-ї наук. шевченк. конф. / Відп. ред. Є. П. Кирилюк; АН УРСР. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1956. – С. 309–327. 7. Рильський М. Мистецтво перекладу / М. Рильський – К.: Дніпро, 1975. – 343 с.

Світлана Пилипишин,
Богдан Роман

Предметність критичних оцінок українського письменства в російській науковій думці кінця XIX століття: від Тараса Шевченка до Пантелеймона Куліша

У статті подано нове трактування творчості Т. Шевченка та П. Куліша в російському літературознавстві кінця XIX століття, що увиразнює питання рецепції української літератури в російському суспільстві. Зважаючи на геополітичні виміри, російські погляди на творчість українських поетів дослідники рестаурують за текстами й літературно-критичними оцінками того часу, зберігаючи при цьому правописні, граматичні, стилістичні норми. Враховано ретроспекцію в переосмисленні літературного фактажу.

The article provides new interpretation of the works of T. Shevchenko and P. Kulish in the Russian literary criticism in the end of the nineteenth century to show perception of Ukrainian literature in the Russian society. Taking into account geopolitical aspects, a researcher restores Russian views of creation of Ukrainian poets from literary texts and critical evaluations of that time keeping thus spelling, grammatical and stylistic norms. Retrospection is taken into account in the process of reconsideration of the literary facts.

Постать Тараса Шевченка – його біографію і творчість – вивчало чимало дослідників. Проте і до сьогодні немає конструктивної оцінки творчості цього митця в російськомовному світі періоду 70–90-х років XIX століття, хоча літературознавці певною мірою розглядали цю проблему. Але та переоцінка цінностей, що охопила на початку 90-х років XX століття усі сфери українського суспільства, дає підстави вважати їхні праці такими, що писалися на вимогу часу. У проекції нашої теми йдеться про історизм прийнятих оцінок. Текстуальний матеріал (критичний та художній) унаочнює відтінки складних колізій, конфігурацію і логіку процесів, що стають тепер

предметом уваги та оцінок з погляду компаративістики. У наш час феномен предметності оцінок, те, про що висловлювалися протягом XIX століття російськомовні дослідники українського письменства, може набувати концептуальної трансформації за орієнтирами Р. Козеллека [5; 6].

Уже з часу появи першого видання «Кобзаря» Т. Шевченка російська критика звернула на тодішнього початківця певну увагу. І відтоді зацікавленість його постаттю зростала.

Окрім російські публіцисти відзначали його як «последняго кобзаря и перваго великаго поэта новой великой литературы славянского мира» (Аполлон